

MARTYRIUM¹

Det finns tre skäl till martyrium: Kristi namn, Andens frihet och social rättvisa. Vi har gjort denna uppdelning enbart för klarhets skull och därför att den historiska utvecklingen gör att det faller sig naturligt. Vissa har dött därför att de bekände Kristus, andra därför att de vägrade att låta sina samveten böjas av någon mänsklig makt och ytterligare andra därför att de kämpade mot förakt för de fattiga och mot deras tillintetgörande.

Vi måste emellertid nå bortom denna synbara kontrast som försvinner i själva djupet av vad de gjorde. Bestående drag träder fram, om inte annat så hos förföljarna, som vad beträffar barbari inte har något nytt att lära sig från varandra under århundradena – de har gjort allt ont som är möjligt att göra mot människor. Men låt oss framför allt konstatera att våra martyrs olika infallsvinklar har ett enda centrum, tron på Kristus, och ofta sammanfaller. Vem skulle våga bekänna Kristus utan att bekymra sig för sina fattiga bröder och systrar och utan att stå med rak rygg inför kejsaren? Vem kan påstå sig vara fri om han inte låter sin nästa vara det, därför att han är utan mat, och utan att åkalla den störste Givaren av frihet? Vem kan tro sig vara en rättvisans härold om han inte vänder sig mot slavdrivarna och på mänsklighetens vägnar ställer sig i vägen för den makt som bara söker sitt eget bästa – eller om han inte genom de fattiga tjänar den som själv gjorde sig fattig för att kröna de fattiga med härlighet?

Skälen kan alltså inte skiljas från varandra. Det väldiga antalet förtryckta är alltid närvarande i vad de kristna av fri vilja gör och som leder till martyrium, även om de inte direkt försvarar deras sak som kristen. Varken Jan Huus eller Polycarpos dog för sin egen sak. Hade det bara varit deras egna intressen som stod på spel skulle de ha valt en annan utväg än döden. Vi skall inte heller tro att de kämpade för en himmelsk sak, i motsats till ett engagemang i tiden och för mänskligheten.

¹ Denna artikel består av de två sista delarna av introduktionen till ”The Book of Christian Martyrs”, SCM Press 1990.

Hur skulle martyrerna från före vår epok ha kunnat undvika att engagera sig? Även om det enda som på slutet av medeltiden betraktades som värt någon respekt var andens tillfälliga vistelseort, var denna på en gång kroppen av kött och människans samhälle. Den herre som antikens kristna åkallade bor just där. Som han har sagt är han närvarande i var och en av oss, och i synnerhet i den fattige. Ingen kan i trons eller hederns namn negligera detta väldiga område inom historien och bland de individuella människorna.

Thomas Moore vägrade att avlägga en ed som vanhedrade hans land och försökte bevara den universella kyrkans enhet. Bakom rösterna som Jeanne d'Arc hörde fanns en nations sårade heder. De apostoliska fäder som lämnade skrifter efter sig när de gick martyriet till mötes vittnar om att även de begärde bröd för de fattiga. Ignatius och Polycarpos predikar ”hjälp åt änkor, föräldralösa, sjuka, fångna, fria, hungriga och törstiga.” Den Gud för vilken de dör räknar med dessa. Se bara på den bön Polycarpos reciterade innan han fördes bort, där han anbefaller till Gud alla han känner, ”rike och fattiga, ädla och okända”; alla är i samma mån föremål för hans faderliga omtanke.

Dessa människor accepterade lidandet därför att deras övertygelse nådde bortom dem själva och blev till tjänst av människosamhället, som de försvarade på jorden. De är dock olika vår tid i det att de inte fick härskaren att skämmas över världens bedrövliga tillstånd. Vad det beträffar betraktar de honom som kraftlös och avlägsen – som han ju faktiskt är – och bokstavligen oansvarig. Han vänder sig till de kristna när han sköter sitt rike, eftersom de har fått ljuset. Skulle de inte dela med sig av det nu när de har fått det? Låt dem alltså bygga sin värld och forma denna lera som har fläckats av habegär! Låt kyrkan bli den första strålen av den rättfärdighet som förkunnas. Tron för dem alltså inte alls bort till himlen, utan binder dem vid dessa jordiska kungadömen som de ödmjuka har fått löfte om att besitta och som de ibland bekänner sin kärlek till.

Andens frihet

Anden väntade inte till slutet av medeltiden för att tända sin frihets lilla låga, den som inte darrar inför något hot. Den utgör trons inre och ger den en unik prägel.

Främst av allt är detta: tack vare denna frihet har kyrkan inte enbart talat genom de visas mun. Det martyrium den har gett upphov till ger röst åt ett helt folk, utan urskiljning av klass, förmögenhet, ålder eller – vilket är mera sällsynt – kön. Tron ger åt dem som föds till ett liv i skugga och tystnad en auktoritet som annars bara tillkommer de mäktiga. Gamla män och veka, unga kvinnor ger prov på detta inför Ceasar. På det enkla plan där de lever – i samhället, på sitt arbete, bland dem de är bundna till av blodsband eller av solidaritet – finns det ingenting som kan hållas emot dem. De underkastar sig dem som styr dem och betraktar deras samhällsordning som utomordentlig. Men de uppvisar ett diffust, envist motstånd mot en makt som förhärligar sig själv och gör sig själv till sitt eget mål. Fria människor bekänner sig till areligiös politik. Bort med kejsarkulten! Kejsarna får gärna regera, men de skall respektera de två gränser som omger människans riken: himlen ovanför dem och samvetet som dömer dem inför himlen. Det kristna martyriet grundar sig på motståndet till en makt som gör sig själv till en absolut referenspunkt och sluter världen om sig själv. Tron öppnar den i kraft av en princip som övergår människan och begränsar all dess storhet till den enkla och låga ordning som är hennes eget mått. Eftersom människan är fallen och felbar är världen inte deras verk, allt de kan göra är att tjäna den.

Än idag är kristna redo att dö utan att låta bekännelsen ”kejsaren är herre” komma över sina läppar. Ursprungligen fanns denna övermänskliga tystnad som ringde i öronen på ett förbluffat folk. Det var alltid ett fritt sinne som försvarade sig mot de mäktigas dårskap och plågade deras sömn. Enligt Arnouilh sade kungen till Thomas Moore: ”vad dig beträffar så sitter alltid ditt samvete där högtidsklätt mitt ibland oss.” Men notera vad det är som hotar makten: en predikan i ett kapell, röster som viskar i en byflickas öra och en svag gammal man i bön.

Det raseri staten uppvisar gör det klart att den trots den ojämlika fördelningen av styrka har sin mest fruktade fiende i det oavhängiga sinnet. Förr var det så med ett fåtal visa människor. Genom Kristus blir det till en hederssak för ett folk som förkunnar att ”anden aldrig kan tvingas till lydnad” (Alain).

Bekänna kristus

I de kristnas fall är dock formuleringen inte helt korrekt. Utifrån sett verkar deras frihet som ett uppror. Inombords blandas den ihop med en lydnad som

har blivit absolut och har ett namn, eftersom den har en herre, Jesus Kristus. ”Jag vänder mig till min domare”, utropar Jeanne d’Arc, ”som är himlens herre. Ja, jag vänder mig till min skapare. Jag älskar honom av hela mitt hjärta.” Polycarpus ger ett eko av detta: ”Jag har tjänat honom i åttiosex år.” I vår tid hör vi samma envisa stämma hos biskop Romero: ”Vi lyder Guds befallningar före människors.”

De redogjorde alltid för sig. De avvek inte från den allmänna mediokriteten på grund av personlig exhibitionism eller i en överlägsen intelligens högmod. De bara hörde den envetna barnaröst som samvetet har när det börjar tala. De hörde i sig själva någon som de kände oc’h älskade. Sokrates kallade det för sin daemon, de kristna kallar honom Kristus. Daemonen var för Sokrates, Kristus är för oss, för alltid. Det är skillnaden.

Dessutom försvinner deras personliga drama i väldigheten av den eviga plan som de kastar sig in i utan rädsla och ibland utan obehag. Det är inte någon falsk artighet som gör att så många av dem tackar sina förföljare som sänder dem in i den evighet de har drömt om. Från denna utgångspunkt betraktar de jordens vrede eller behag som oväsentliga och bara väntar på den stund då de skall träda in i saligheten.

Martyriet är alltså alltid en dold eller öppen *trobekännelse*. Samvetsrätten leder inte till individuell själv tillräcklighet i friheten, den kommer inför Gud i förundran. Lagen sjunker undan inför den lagstiftare som de trogna överlämnar sig själva och andra till. Deras återhållsamhet beträffande andras fel är nämligen inte det minst anmärkningsvärda i deras frihet. De anklagar inte. De möter sina förföljare med stor mänsklighet, för att inte säga humor. Om de protesterar är det mot det onda som har gjorts deras bröder, inte det som har gjorts dem själva.

Precis som frihet egentligen är lydnad är det engagemang för de fattiga som verkar sekularisera martyriet också en bekräftelse av Kristus. Den moderna tiden låter se gudsríkets ljus i vad människor väntar sig av varandra, i den mänskliga hängivenheten till en solidaritet som kan ta politiska former och ibland rentav verkar försvinna i dem. Detta vidgande av den kristna kallelsen får inte uppfattas som ett brott i martyriets tradition: det förblir en kamp mot mörkrets makter som fördärvar hjärtat. Martyrierna från 1900-talet vägrar att

offra män och kvinnor åt Mammon, vår tids nya avgud. Deras kamp är också andlig. De upphör inte att vända sig emot den förtryckande makten, de väcker till en oberoende bedömning, är oberörda av frestelsen av pengar och makt och blomstrar framför allt i trohet till de mest övergivna, där tron skådar Kristus i nuet.

Den evige Kristus, uppstånden eller korsfäst

I ett avseende skiljer sig de moderna martyrerna från sina föregångare. Men kan man för en skull tala om en separation? De möter inte Kristus på samma punkt i hans verksamhet. Forna tiders kristna bekänner den uppstånde Kristus som redan har trätt in i sin slutliga härlighet. Det rike som har börjat ersätter de historiska milstolparna och försätter martyrerna i dessa nya tider. Domen och den gudomliga allmaktens uppenbarelse mullrar redan i bakgrunden. Det skrämmer inte de kristna, tvärtom. Inget verkar glädja dem mer än att förkunna det som väntar även helgonen själva. Den milda Crispina är övertygad om att Gud har berett ett evigt straff för henne om hon flyr undan människornas kortvariga förföljelse. Den vrede som martyrerna upplever att de kan undkomma enbart genom att lida är ett tecken på vilka värden de försvarar, och därför är de nöjda. De räknar helt och hållet med den gudomliga rättvisan och väntar på den. Deras tålmod, som förföljarna utnyttjar för att fördubbla sina grymheter, är under antiken en rättsprocess i sig.

Våra samtida har vänt bort blicken från den himmelska härligheten. Den har förmörkats av världens lidande, som är nästan utan slut. Så många miljoner människor är offer för fattigdom, förtryck, krig och meningslöshet. ”Hur talar vi om Gud efter Auschwitz?” frågar Adorno. Det är i vilket fall omöjligt att fridfullt fira Guds makt och rentav hans rättfärdighet i den gamla bemärkelsen, enligt vilken Gud väntar på människohistoriens slut innan han dömer de varelser han skapat. Är han mäktig borde han ingripa istället för att vänta; är han rättfärdig borde han hjälpa istället för att döma.

”Endast en maktlös Gud kan hjälpa”, sade Bonhoeffer redan före Elie Wiesel. Tron mediterar över den pinade Kristus, den givna kärlekens makt, det vill säga passionens och lidandets makt, men utan risken för att denna kärlek skulle förstöras. Tron söker Gud bland de små, de föraktade, i vilka han

förkroppsligas. 1900-talets Herre är Jesajas lidande tjänare, med sår i ansiktet och på händerna, som tar hand om de olyckliga vars broder han är. Gud har gett sig tillkänna i historien. Han har inte bett sina trogna att älska någon annanstans än på jorden där de har mött honom, inte heller på något annat vis än så som han själv älskade och gav sig hän till vårt förödmjukade släktes befrielse.

Gemenskap med Kristus

På ett mera intimt plan förenas martyrierna i sin gemenskap med Kristi kropp och hjärta. I Smyrna, i Santiago, under Domitianus och under korpralerna, på arenan eller i gulag är det samma namn som ropas ut eller upprepas i tystnad, en enda mästare: Jesus Kristus. För var och en är det en tanke som driver vidare och oroar lika mycket som den fullkomnar. Martyrerna följer Kristus steg för steg och tar del i vad han sade, gjorde och genomgick.

Lidande

”Efterlikna honom”, rekommenderades det i den tidiga förkunnelsen. Jesus själv angav karaaktären av den lydnad de hade svurit honom: ”har de förföljt mig kommer de också att förfölja er.” Att efterlikna honom är alltså att dö. Blodutgjutelsen fullkomnar helt och hållet detta ”efterliknande av Kristus.” Det är dess villkor och bön som Ignatios av Antiochia påminner om: ”om vi inte med Kristi hjälp är helt redo att löpa mot döden, att efterlikna hans passion, så är hans liv inte i oss.”

Vi bör noga begrunda dessa sista ord: ”hans liv är inte i oss.” De sträcker sig bortom det enkla föredöme av efterliknelse som goda lärjungar verkar eftersträva. När de rättar sig efter frälsaren, hans passion och hans död, förenas martyrerna med honom. ”Ni kommer att överge mig”, sade Jesus till sina lärjungar, som mycket riktigt övergav honom. Men de som dör i hans namn överger honom inte. Hur många har inte vågat bekänna inför bödlarnas hårda ansikten, svärden och stakarna: ”jag är inte ensam.”

Martyrena binds samman med Kristus genom dygdernas heliga band. Här kan vi se med trons kraft. Kristus är med dem, i dem, och tvingar dem med sin kärlek. Perpetua säger till sin fångvaktare, som förvånar sig över att hon jämrar sig över födslovärkarna: ”nu är det jag som lider, men då kommer en

annan att vara inom mig, och han kommer att lida för mig därför att jag också kommer att lida för honom.”

S:t Ignatios skälvde av glädje när han togs till Rom för att kastas för de vilda djuren. ”Jag är Guds korn, jag skall malas av vilddjurens tänder och bli till Kristi bröd.” Han blir till en kropp med Kristus, han gör sig själv till Kristi kropp. Anspelningen på eukaristin och, hos andra, på ett dop i blod, visar på närvaron av den döde och uppståndne Kristus som har blivit oskiljaktig från den som har lidit för honom.

Hopp

Vad kommer inte gudsríkets härlighet att vara om Kristus är deras ledsagare redan på jorden! Hoppet driver martyrerna, hoppet om ett älskat och särskilt land som skall ta emot dem när de och deras lidande har förvandlats. Vittnena frapperas av glädjen eller den stilla friden hos martyrerna före avrättningen. Lyongruppens krönikör skriver att ”Blandina strålade av glödje, precis som om hon hade blivit inbjuden till en bröllopsfest, inte dömd att kastas för de vilda djuren.” Denna gamla tjänstekvinna, som sägs ha varit ful och säkert var föraktad, trädde in på arenan som en ung skönhet som en prins kommer för att sätta vid sin sida på det eviga gästabudet. Thomas Moore räknar med sin sedvanliga humor med att få återuppta de ”trevliga konversationer” han haft med sin kunglige förföljare när han kommer till detta fridfulla rike. Och teologen Bonhoeffer sade före sin avrättning till dem som var med honom: ”detta är slutet, men för mig är det livets början.”

Det är inte för att snabbt slippa undan pinan som så många är otåliga att dö; det är därför att denna pina inte snabbt nog svarar mot det kall som ljud i öronen på de första som förföljdes: ”kom till Fadern.”

Kyrkan tror inte heller att martyren försvinner i döden. Martyrerna föds till ett värdigare liv och är i himlen förebedjare som kyrkan åberopar. Det är så som martyrdyrkan kom till i begynnelsen och så småningom gav upphov till helgondyrkan.

Martyren fullkomnar slutligen också kärleken. Här är sammanhanget alldeles tydligt. Kristus sade: ”Ingen har större kärlek än den som ger sitt liv för sina vänner.” Att älska Kristus, är det inte att älska som han, alltså att göra den

yttersta uppoffringen av sig själv? Polycarpos kallar dem som har hållit ut till slutet för ”den sanna kärlekens efterliknare.” Inte alla förtjänar denna titel, ty somliga kan svikta.

De som såg hur kärleken förenade fångarna i fängelset häpnade: de stödde varandra. Deras offer skrämde inte den förskingrade skaran av trogna, utan stärkte dem och ledde till förnyelse. Det fanns inte ett spår av bitterhet gentemot förföljarna hos martyrena. Thomas Moore var fortfarande helt redo att ge sina motståndare samma samvetsfrihet som han tillåtit sig själv och fördömde dem inte. Jesuiten Daniel, som år 1648 hade omringats av iroquoiser och redan sårats av deras pilskott, fortsatte så länge han orkade att säga till Gud att han gav sitt blod för flocken, och till sina mördare att de alltid skulle finna frälsaren redo att ta emot dem i nåd om de sökte hans barmhärtighet.

Vittnesbörd

Den djupaste betydelsen av ordet martyrium är vittnesbörd. Vilken annan makt än att döda kan hatets raseri uppvisa? Vi måste än en gång förstå att det förvisso är möjligt att utplåna ett liv, men man kan inte skryta med att ha tagit det, eftersom det redan var givet. Kristus själv åberopade denna yttersta självständighet, upphöjd av just den akt som verkar utplåna den: ”Ingen tar mitt liv, det är jag som ger det.” Charles de Foucauld drog slutsatsen av detta: ”Lev idag som om du skulle dö martyrdöden i kväll.”

Förföljaren vill dock inte så mycket komma åt personen som det hon bekänner – det är det som väcker hans vrede. Det är lätt att slå någon, men blodbestänkta händer kan inte hindra ordet från att spridas. En röst kan tystas, men hela livet trycker på bakom den och fortsätter att vittna. Det upprörande i en sådan död gör att budskapet går runt. Brottet uppenbarar detta livs fullkomlighet, den mening som underlåg det, genom att på oskiljbart vis tvinna samman skälen till att leva och skälen till att dö.

Det är gott att minnas ett ord från Clemens av Alexandria på 200-talet. Han sade: ”Martyrium är fullhet, inte därför att det gör slut på ett människoliv, utan därför att det låter kärleken nå sin fullkomlighet.” På Golgota utropade en hedning: ”Den mannen var verkligen en rättfärdig!” Han hade bara sett hur Jesus gav upp andan. Förföljarna samverkar mot sin vilja med det växande

inflytande som de förhånar. Vem skulle minnas den afrikanske biskopen Junani Luwum om han bara hade ägnat sig åt sitt vardagsarbete, låt vara med plikt känsla och noggrannhet? Man minns honom för det svar han gav någon som rådde honom att fly, ett svar som gjorde honom till ett föredöme: ”Jag är inte rädd. Jag är ärkebiskopen. Jag måste stanna kvar.”

Förföljarna var väl medvetna om att när de tog livet av någon förstärkte de till det yttersta meningen med ett liv och uppenbarade övertygelsens kraft. De lämnade efter sig en martyr, inte ett lik. Samt ett beundransvärt liv och en exemplarisk död bortom deras fattningsförmåga.

Övervinna

Vad finns då kvar för dem? Tortyren, vars mål är att sära livet från döden, som båda är så tätt sammantvinnade i ett enda verk. I denna fruktansvärda övergångsperiod har bödlarna fullt förfogande över offret. Det är ett tillfälle att inför deras egna ögon, och framför allt inför offrets, förstöra både dennes fysiska kropp och det för vilket han levde. Han eller hon skall dö två gånger, förlora både livet och livets mening. På så vis avser bödlarna att omintetgöra den sak som martyren försvarar. Det är skälet till att hedningarna inte valde sina straff på måfå. Genom att tvinga ut de kristna på arenan gjorde de dessa människor delaktiga i ett spektakel de hade vägrat att gå på när de var fria. De fick dem att ta del i dess vidrigheter i hopp om att de höga tankar som alltid inspirerade dem skulle täckas av löje och förskräckelse. Genom tortyren försöker moderna tiders förföljare förnedra dem med samma grymma envetenhet. Vad finns det kvar av värdighet och mod i denna brutna kropp, detta uttryckslösa ansikte, dessa vansinniga kännelser? Om de torterade talar förnekar de sin Gud och sig själva.

Ändå håller de flesta huvudet högt, även när de är nedbrutna, piskade och brända. Detta är vad man förr kallade kamp: inte död, men lidande utan att vältra sig i det elände bödlarna har reducerat dem till. De förblir människor. Och Gud upphör inte att födas i deras kroppars enastående krubba.

Brottslingen vars sång de försöker tystna sjunger bara starkare sin oskulds sång. Den sak han eller hon försvarar får inför den förnärmade världen vingar, låter höra ett budskap av fred och kärlek och vågar tvätta både människor och

deras våld i blod som har utgjutits. Det var så som biskop Vladimir dog med ord av förlåtelse för sina mördare på läpparna.

Livet, döden och den djupa innebörden hos alla dessa har sammanstrålat i den orubbliga formen av ett oövervinnerligt vittnesbörd.

Kyrkan omkring dem

Det krävs dock mer än förföljd och förföljare för att göra en martyr. Martyrena behöver också en värld omkring sig för vilken de alltid är ett offer. Andra skall tala när offren inte längre själva kan göra det.

Om det är för vad de var som martyrerna har förtjänat sitt namn, så är det på grund av den starka förbindelsen med dem som talade om dem och avslutade deras historia. Denna historia finns i monument, minnesanteckningar, böcker i vilka kyrkan bevarar ett levande minne, ja, mer ändå: sin ära och substans. ”Martyriet”, säger en text från Andra Vatikankonciliet, ”betraktas av kyrkan som en stor nåd och kärlekens högsta bekräftelse.” Finns det inget vittne som kan ta över från tystnaden så minns kyrkan ändå dessa dunkla tjänare med samma respekt i sina sammankomster; de tillhör ”alla de heliga.”

För trons blick är våldet en början, inte ett slut, det bär vidare vad det avsåg att göra slut på. Lidandet fortsätter stolt, som ärkebiskopen av Milano, senare påve Paulus VI, sade vid kardinal Stépinacs begravning.

Kristi lidande fortsätter... Det var nödvändigt att Kristus led. Det är fortfarande nödvändigt för kyrkan att lida. För sin trohet till Kristus, för sin äkthet. För att förnya sin förmåga att tala till världen och rädda den. Martyriet är en av kyrkans gåvor.

T. S. Eliot gav uttryck för ett sådant hopp i ”Mord i katedralen”:

Vi finner glädje och sorg i martyrernas död. Vi sörjer för synden i den värld som har dödat dem; vi gläder oss för att en annan själ har blivit räknad till de heliga i himlen, för Guds äras och människornas frälsnings skull.

Låt oss också minnas dem i forna tider som gick mot döden som mot en öppning, vissa om att träda in i ”det outsläckliga ljusets” rike. Måste man vara kristen för att se gryningsljuset i detta mörkers mitt? Låt oss lyssna till någon som inte delar detta hopp och ändå inte tvekar att skriva:

Jag som inte tror på frälsningen har till slut kommit fram till att grymhetens gåta inte är mera fascinerande än gåtan med den enklaste akt av hjältedom eller kärlek. Bara offerviljan kan möta tortyren – och Kristi Gud skulle inte vara Gud utan korsfästelsen (André Malraux, *Lazare*, Paris, Gallimard 1974, s 160).

France Quéré